

УДК 94(477)“192/193”:369.03

СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ СЕЛЯН У 20-Х РР. ХХ СТ.

Латишева О. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферопіль, Україна

Стаття присвячена детальному аналізу процесу становлення системи страхування життя українських селян, у виявленні причин непопулярності радянської системи особистого страхування, яке як добровільний вид страхування не знайшло масової підтримки сільського населення. На жаль страхування сільського населення випало з поля зору дослідників, тому заслуговує уважного вивчення.

Ключові слова: «народне страхування», поліс, страхове забезпечення, «нетрудові елементи».

Сільське населення виявляло байдужість до страхування життя, позаяк вважало сам факт укладання подібної угоди порушенням канонів православної церкви. Страхові агенти та установи, навіть представники церкви намагалися переконати селян в необхідності страхування, займаючись агітацією та пропагандою його матеріальних переваг. На їх заклики відгукнулися службовці, окремі заможні верстви суспільства, деяка частина інтелігенції [1], але не селяни, для яких майнове страхування було зрозумілішим, однак і воно не було пріоритетним, не кажучи про особисте страхування.

Формування радянської системи страхування життя розпочалося 6 липня 1922 р. після декрету про запровадження добровільного страхування життя від нещасних випадків [2], але за відсутності твердої валюти її становлення відбувалося повільно. Матеріально-фінансове забезпечення радянської валюти, якою став «червінець», зрушило справу з місця, відтак 1 березня 1924 р. з'явилися перші страхові поліси (угоди, договори). До 1 жовтня 1924 р. їх видавало Головне Правління Держстраху СРСР, а надалі Укрдержстрах виконував самостійні операції з правом прийому, відхилення та оформлення полісу [3]. Першими їх отримали жителі столичного Харкова, а за квітень-травень - Києва, Катеринослава, Чернігова, Житомира, тобто місцеві мешканці.

Страхуванню підлягали родина, на випадок смерті застрахованого, а також він сам, якщо досяг певного терміну та старості. Встановлювався мінімальний термін страхування – 10 років, а максимальний – до 80-літнього віку застрахованого. Впроваджувалося так зване «народне страхування», розраховане на дрібні страхові суми без медичного огляду, однак термін страхового забезпечення становив два роки. Держстрах спочатку обмежив страхові суми: по страхуванню без медичного огляду мінімально 200 крб., максимально понад 1000 крб., а з медичним оглядом – найменша 500 крб., найбільша 10000 крб. Страхувалися переважно службовці радянських установ, які мали також забезпечення по лінії соціального страхування.

Органам державного страхування не вдалося тоді схилити до особистого страхування життя жодного робітника, а селян тим паче.

Стягненням страхових платежів займалися інспектори-організатори та агенти страхових контор. Досвід страхування життя протягом першого року його фактичного запровадження показав, що основним соціальним контингентом страхових контор були службовці.

1 лютого 1925 р. Держстрах СРСР дозволив страхувати життя громадян з правом медичного огляду без обмеження максимуму страхової суми, а також тимчасове страхування, розраховане на 10 років, але без виплати страхового забезпечення на випадок смерті після дії полісу, тобто понад десять років. З листопада 1925 р. запровадили окреме страхування лише від нещасних випадків (на випадок смерті, постійної інвалідності, тимчасової втрати працездатності). До страхування особистого життя належало також страхування пасажирів залізничного, паротеплохідного, автобусного та повітряного сполучення, яке почало діяти з червня 1926 р. Того ж самого року Держстрах видав правила страхування від нещасних випадків, які перевидавалися українською мовою [4]. Особливості функціонування радянської системи страхування тоді відслідковував один із працівників Держстраху СРСР В.С.Гохман, фактологічні брошури якого виходили протягом другої половини 20-х років, але в контексті висвітлення переваг соціалістичної держави над капіталістичною [5]. Його колега С.М.Розеноєр також намагався переконати селянок у вигідності страхування життя, опублікувавши декілька агітаційних брошур у 1925-1926 рр. [6]. Незважаючи на їх ідеологічну складову, вони зафіксували важливу відомчу статистику з історії становлення радянської системи страхування життя, яка свідчила про суперечливість розвитку цього виду страхування, тому що воно мало ознаки обов'язкового стягнення страхових внесків, хоча належало до добровільного.

Страховання життя селянами відбувалося дуже мляво, з великою недовірою страховим органам. За переписом населення 17 грудня 1926 р. в селах мешкало 22 млн. селян, які зосереджувалися довкола 5 млн. господарств, розпорощених у 55 тис. сіл та хуторів і 40 тис. земельних громад [7]. Вони становили широке страхове поле, яке могло б дати потужні фінансові збори страхових внесків, тому у липні 1927 р. Держстрах запровадив спрощене селянське страхування життя. До страхування приймалися особи віком від 18 до 55 років без попереднього медичного огляду, без бюрократичного оформлення полісу, але при виплаті щорічної премії – 5 крб. Застрахований одержував через 20 років 150 крб., а у випадку його смерті страхове забезпечення одержувала родина – 75 крб. Кожному дозволялося застрахувати себе по чотирьох полісах, відтак мати 600 крб. після досягнення договірного віку, а в разі смерті – 300 крб. для родини [8]. За перших два місяці після проголошення цього виду страхування життя селян було укладено 1072 поліси на суму 160800 крб., а загалом серед застрахованих в Україні по лінії особистого страхування робітники становили 38%, службовці 56 %, селяни 1,5%, кустарі і непмани 1,3%, військові 1,8% та решта соціально-професійних груп 1,9% [9]. Основний контингент застрахованих зосереджувався в Харкові, Києві, Одесі та Дніпропетровську, а також в промислових округах – Артемівській, Сталінській, Маріупольській, Криворізькій та сільськогосподарських – Полтавській, Тульчинській, Шепетівській, Кременчуцькій, Миколаївській, Волинській, Вінницькій, Білоцерківській та Берди-

чівській. Страхування було добровільним, тому охопити ним мільйони селян, які цуралися будь-яких грошових повинностей держави, навіть податку, було дуже складно.

Листи селян до редакцій «Крестьянской газеты», «Колгоспне село», до керівників державних та партійних органів влади переконливо доводять невдоволення фіскальними поборами – податком, самообкладанням, позиками, страховими стягненнями, які разом ставали надто обтяжливими для селянських господарств. Наприклад, 14 вересня 1924 р. до редакції «Крестьянской газеты» надійшов лист від селянина з с.Лютовка Синяньського району Охтирської округи Харківської губернії. «Живу я у селі, - писав він, - і від нічого робити пройшовся одним селом, послухав, про що гомонять селяни, і як вони живуть за робітничо-селянської влади. Чую якось плаче тут селянин, я запитав у чому справа, чого ти плачеш, що за біда трапилась. А він відповів: «Як тут, голубе, не плакати, коли цього року зовсім поганий врожай, і навіть насіння не повернув, а тепер приходять – давай податок. Звідки ж його брати, коли у мене одна корівонька та четверо душ сімейства, землі 4 десятини, а корову і ту записали до податку за 1 десятину, тут і для себе нічого їсти, а вони наполягають – давай податок за першу половину, а то проценти наростуть» [10]. За таких умов селянин не думав про страхування життя, яке однозначно вважав додатковим податком. Гнівним і одночасно саркастичним виявився лист селянина Я.Ю.Степанова з с.Ново-Миколаївка Лисогірського району Первомайської округи до голови ВУЦВКу Г.І.Петровського від 19 червня 1928 р., у якому писав про гноблення селян, про надмірне оподаткування, про примусове поширення облігацій селянської позики, про різні грошові стягнення, про загрозу чергового голоду. Висновок селянина, котрий наважився назватися, був сміливим: «Адже ви знедолили селянство» [11]. Грошові повинності селян, особливо для заможних груп, були приводом для накладання натурального штрафу за невиконання плану хлібозаготівель. Зокрема, 24 червня 1928 р. в с.Лазірки Тарандинцівського району Лубенської округи сільська рада почала стягувати штраф за ухилення об'єктів від оподаткування, а також «... всі борги по стягненню сільськогосподарського податку, страхвнесків та прострочених позик» [12]. Зайвий доказ примусового характеру так званого добровільного страхування, яке викликало спротив селян, позаяк грошові стягнення за страхування життя в умовах голодування виглядало зухвало і цинічно.

Для органів державного страхування мізерний відсоток охоплення селян особистим страхуванням життя був невтішним, тому вони, крім фіскальних методів діяльності, посилили агітаційно-масову роботу в сільських районах. Так, у 1927 р. в серії «Страхова бібліотека селянина» накладом 35 тис. примірників з'явилося оригінальне видання – виклад правил страхування життя селян в байках. На одній з обкладинок брошури була розміщена соціальна реклама такого змісту: «За 5 карбованців на рік (або 2 крб. 50 коп. за півріччя) кожен зможе придбати страховий поліс, що дає забезпечення в старості на суму 150 карбованців. Ця сума виплачується Держстрахом через 20 років від початку страхування. Якщо застрахований помре раніше цього терміну, навіть через місяць після страхування, однак Держстрах виплачує негайно 75 карбованців. Бажаючий може придбати 2, 3 або 4 поліси. Страхування приймається без медичного огляду з негайною видачею поліса в усіх кон-

торах та агентствах Держстраху» [13]. Проста і доступна реклама, яка була розрахована на багатомільйонне селянство – джерело стягнення коштів.

Незвична за формою пропаганда страхових правил свідчила про величезне прагнення державного органу проникнути на страхове поле, тобто в село, до кожного селянського двору. Кожна байка стосувалася конкретного параграфу правил спрощеного страхування життя селян, запроваджених у липні 1927 р., а також переповідала повсякденні турботи селян, їх побут, почуття, бажання, відтак зберігаючи мову оригіналу, розглянемо соціально-економічну та політичну мотивацію авторів та упорядників цього самобутнього засобу агітації, котрий увібрав стиль байок Крилова, соціального спрямування творів М.О.Некрасова та відомих у 20-х рр. агіток Д.Бедного. Передмова твору, яка була своєрідною преамбулою до змісту страхових правил, розкривала основні види майнового обов'язкового, добровільного окладного та понадокладного страхування. Дотримуючись атеїстичних поглядів, упорядники згадали попів, старий «царський побут – кабацький», «куркулів», протиставляючи їх біднякам-селянам. Обґрунтовуючи запровадження особистого страхування життя селян соціально-економічною доцільністю, його організатори устами селян промовляють:

«Коль нам на выручку идет Госстрах
И будет наша личность страховаться,
Так мы обязаны не только на словах,
Но и на деле также постараться,
Чтоб облегчить ему благое начинанье:
Крестьянской жизни страхованье !!»

Заклик про перехід від слів до справ – означав прагнення органів державної влади привернути увагу селян до чергового виду страхування. Байка «Два сусіда» переповідала про залежність селянського господарства від природи, від тракторного обробітку землі, від стихійного лиха, від наявності робочої сили в селянській родині, особливо від його голови – суб'єкта соціально-правових відносин. Говорилося про те, що у випадку його смерті страхове забезпечення (75 крб.) отримувала дружина, яке для господарства було важливим. Висновок агента-байкаря промовистий і заохочувальний:

«Смысл басни сей таков:
Разумный тот из мужиков
Кто, не жалея нескольких рублей
В заботах о семье своей,
И жизнь свою застраховать стремится.
Ведь мало-ль может что случиться?!»

Термін страхування був розрахований на 20 років, протягом яких сталися – колективізація, депортації так званих куркулів і підкуркульників, голодомор 1932-1933 рр., політичний терор сталінського режиму проти власного народу, війна, голод 1946-1947 рр. Колективізацію та назрівання чергового голоду селяни передбачили, тому не прагнули страхувати життя, позаяк держава не гарантувала його збереження, не кажучи про повернення страхового забезпечення. Вивезені до Сибіру українські селяни, яких сільські ради записали куркулями, не розраховували на подібний норматив особистого страхування життя:

«Коль двадцать лет условленных пройдет...

Но ежели этот срок мужик не доживет,
То страховую сумму тот в Госстрахе получает,
Кого сам застрахованный при жизни назначает
(Кто заключил с Госстрахом договор,
Тот застрахованным зовется с этих пор!).
Лицо ж, которому страхсумма выдается,
Тот выгодоприобретателем зовется...»

Матеріальна вигода від страхування життя не стимулювала селян, тому що термін отримання страхового забезпечення виявився надто віддаленим, а початок чергової соціальної революції на селі, яку започаткував Й.Сталін наприкінці 20-х рр., не додавала застрахованим та їхнім спадкоємцям оптимізму. Розкриваючи умови оформлення полісу, агітатор-байкар згадує про необхідність подання заяви до сільської ради, а «Коль ты неграмотный, распишется сосед, Да подпись пусть его заверит сельсовет». Для Держстраху важливо було досягти масової участі селян в особистому страхуванні життя, тобто розширити страхове поле, розгорнути страхову кампанію. Визначення «семейства вздумав обеспечить», «родней Советской власти нет», «полис на руки вручен», «смерть работника деньгами помогает», які мали соціально-психологічний контекст, намагалися переконати селянина в тому, що 5 крб. внеску – кошти незначні, через двадцять років він отримає 150, а у випадку його смерті одразу 75 крб. надійдуть родині. Висловлювалися застереження селян про «советские затеи», про відсутність грошових лишків, про можливість оформлення декілька полісів, щоб забезпечити старість тощо. Страхова агітка закликала:

Мораль сей басни такова:
Коль на плечах есть голова,
То не жалея ты в год пяти рублей
Подумай о семье своей...

Автори байок-агіток згадували про «прехитрый нрав» селян, про те, що ніби «жизнь крестьян страхует нечче власть», про бажання оформити двадцять полісів, а можна лиш чотири, попереджали від самогубства – «в петлю головой», позаяк Держстрах не виплатить страховку («Коль жизни сам себя умышленно лишает, С себя Госстрах ответственность снимает!»). Застрахований мав письмово передати право отримання страховки дружині чи старшому синові або будь-кому, але зареєструвавши нотаріально в сільській раді. Страхові внески селян називали премією, але її отримував Держстрах від страхової суми. Якщо бракувало грошей для внесення премії, то для її погашення надавався термін – три місяці. Такою була пільга Держстраху:

«А если премии внести не мог
По полису в указанный ты срок,
Три льготных месяца дается –
И страхованье в силе остается»

За порушення терміну сплати страхових внесків видавалися так звані «випкупні суми»: за два роки розрахунку по страхових зобов'язаннях отримував 3 крб. і так далі, але з втратою різниці порівняно з тими, хто платив своєчасно. Селянин, оформивши поліс, ставав заручником власної доброї волі, позаяк мусив щорічно платити страхові внески, а інакше втрачав кошти. Якщо платив справно премії про-

тягом 8 років, то за двадцять років життя розраховував лише на 60 крб. страхового забезпечення. Існувала таблиця зменшення виплат залежно від кількості років внесення премії без боргу. Наприклад, селянин вчасно платив страхові внески протягом 13 років, тому при досягненні 20-літнього терміну одержував на випадок смерті 48 крб., тобто лише половину. Передчасна смерть застрахованого не давала автоматичного права його рідним на отримання страховки, позаяк треба було мати довідку сільської ради, рішення суду тощо. Завершувалася добірка байкою про те, що селянина на випадок смерті забезпечить лише Держстрах, а не попівські молитви та застереження («Не смей, несчастная, не смей туда ходить»). Селяни, судячи з відомчої статистики страхового поля, справді не поспішали до Держстраху за страховим полісом про особисте страхування життя. Вони не вели розмов про смерть, тому що залишалися віруючими, відтак вона була для них церковно-сакральним явищем, про яке знали з молитов у поминальні пасхальні дні. Не священнослужителі застерігали селян від страхування життя, а наявність ще однієї грошової повинності, віддалений термін отримання страховки, її «спрощена форма», але не дуже проста для селянського господарства бюрократична тяганина.

Страховання життя селян припадає на другу половину 1927 р., яке не знайшло масової підтримки сільського населення, тому що цей вид добровільного страхування вважався ними черговим податком. Держстрах намагався заохотити селян, схилити його до оформлення договору страхування особистого життя, але вибір був за майновим окладним страхуванням, зрозумілішим для дрібних сільськогосподарських підприємців.

Список використаних джерела та літератури:

- ¹ Даревский А. Организация страхования жизни в прошлом и предстоящие задачи Госстраха в настоящем / А. Даревский // Вестник Государственного Страхования. – 1922. – № 11-12. – С. 12–15.
- ² Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927-28 рік. – Харків, 1928. – С. 225.
- ³ Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927-28 рік. – С. 226.
- ⁴ Правила страхування від нещасних випадків. – Харків : Головне Правління Державного Страхування, 1926. – 24 с.
- ⁵ Гохман В. С. Очерки по страхованию жизни / В. С. Гохман. – М. : Главное Правление Госстраха, 1924. – 62 с.; Очерки по страхованию от несчастных случаев / В. С. Гохман. – М. : Госфиниздат, 1928. – 23 с.
- ⁶ Розеноер С. М. Крестьянка и советское страхование / С. М. Розеноер. – М; Л. : Госиздат, 1926. – 38 с.; Страховая агиткампания 1925 г. / С. М. Розеноер. – М. : ГП Госстраха СССР, 1925. – 38 с.
- ⁷ Калініченко В. В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження / В. В. Калініченко. – Х., 1997. – С. 92, 127.
- ⁸ Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 227.
- ⁹ Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 232.
- ¹⁰ Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918-1932 гг. / [отв. ред. А. К. Соколов]. – М., 1997. – С. 107.
- ¹¹ Голос народа. Письма и отклики рядовых советских граждан о событиях 1918-1932 гг. – С. 213.
- ¹² Колективізація і голод на Україні : збірник документів і матеріалів / [упоряд. Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна]. – К., 1993. – С. 48.
- ¹³ Страхование жизни в деревне. Изложение крестьянского страхования жизни в баснях. – М. : Финиздат СССР, 1927. – С. 45.

Латышева Е.В. Страхование жизни украинских крестьян в 20-х гг. XX ст. / Е.В. Латышева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 67-73.

Статья посвящена данной научной работы состоит в детальном анализе процесса становления системы страхования жизни украинских крестьян, в выявлении причин непопулярности советской системы личного страхования, которое будучи добровольным видом страхования, не снискало массовой поддержки сельского населения. К сожалению, страхование сельского населения выпало из поля зрения исследователей, поэтому заслуживает внимательного изучения.

Ключевые слова: «народное страхование», полис, страховое обеспечение, «нетрудовые элементы».

Latysheva E.V. Страхование lives of the Ukrainian peasants in 20th XX item / E.V. Latysheva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 67-73.

Topicality consists in the detailed analysis of the process of establishing of the system of life-insurance of the Ukrainian peasants, in the exposure of reasons of unpopularity of the Soviet system of private insurance which being the voluntarily type of insurance did not find mass support of rural population. Unfortunately insurance of rural population has dropped out of sight of researchers and that is why it deserves thorough investigation.

Keywords: “national insurance”, police insurance, insurance coverage, “non-labour elements”.